

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL POWER AND ACTIVITY OF YOUTH

Usarov Jabbor Eshbekovich,

Teacher of Tashkent region Circhik State Pedagogical Institute (TVChDPI), Ph.D. ((DSc)),
j.usarov@cspi.uz (90-925-68-00)

Rakhmanova Muqaddas Kahramanovna,
Lecturer, Department of Psychology, TVCHDPI, Ph.D.

Annotation

The authors noted, pointed to teacher's assigned tasks, work with talented children creative one of the main areas of activity of the head. Acquire pedagogical and psychological foundations, intellectual potential youth in the educational process, creativity and talent and his appearance, social historical nature, the study of the creative intellectual potential.

Keywords. Talent, creating, management, creators, puzzles, development, attention, influence, logics, human psyche.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, kommunikatsion vositalardan keng foydalanish, hamda yoshlarning intellektual salohiyatlarini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Jumladan, ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshirishda ma'lum bir maqsad belgilab olinadi, qonunlar qabul qilinadi, dasturlar va tadbirlar ishlab chiqiladi, rejalar belgilanadi va bular hozirgi talab darajasida amalga oshiriladi. Demak, ta'lim-tarbiya oldida loyihalash, ma'lum pedagogik tizimning amalga oshiriladigan loyihasi, qurilishi pedagogik texnologiyadir. Shu nuqtayi nazardan qaralganda "shaxsni shakllantirish" ham ma'lum pedagogik tizimning loyihasidir. Ya'ni barkamol shaxs tarbiyasining maqsadi, mazmuni, tarbiya metodlari, shakllari va vositalari mavjud bo'lib, bu ham o'ziga xos texnologiyadir.

O'quvchilarni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash jarayonida maktab direktori, o'quv hamda yoshlar bilan ishlash bo'yicha direktor o'rinbosarlari o'z funksional imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda sinf rahbari va maktab amaliyotchi psixologining vazifalariga jiddiy e'tibor berishlari, ta'lim tizimida pedagogika va psixologiya fanlarining ilmiy-nazariy imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatib berishlari, zamonaviy talablarga mos yangi vazifalarni bajarish, o'quvchilar qobiliyati va imkoniyatlariga muvofiq ravishda, ta'limga tabaqalashtirilgan yondashuv, ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik va yangi axborot texnologiyalarini joriy etish bo'yicha to'liq imkoniyatlarni yaratib berishlari lozim.

Prezidentimizning "O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li", "O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat" asarlarida umuminsoniy qadriyatlarni tiklash haqidagi mulohazalarida ta'lim-tarbiya masalalarini faollikka asoslangan tamoyillarga o'tkazish, o'sib kelayotgan yosh avlodni yangiliklarni tez qabul qilishga undash, istiqloq yaratgan keng imkoniyatlardan foydalanib, faoliyatimizning hamma sohalarida yuksak natijalarga erishish haqida so'z yuritilgan.

Bugungi kunda davlatimiz tomonidan ko'rsatilayotgan e'tibor va g'amxo'rlik barcha o'qituvchilarning o'z ustida ishlashi, tinimsiz izlanish olib borishi hamda o'quv jarayonini zamon talablari darajasida, ilmiy asosda tashkil etishlari uchun zaruriy sharoitlarni yaratib berish bilan bir qatorda xalq ta'limi sohasiga yosh mutaxassislar kelib qo'shilishiga imkoniyat yaratmoqda, bu esa, o'z navbatida, maktab rahbarlari oldiga yanada yangi vazifalar qo'yadi. Shunday ekan, inson kamolotiga ta'sir etuvchi omillarning ilmiy-nazariy mohiyatini barcha pedagogik jamoa rahbarlari to'g'ri tushunishlari lozim.

Ma'lumki, hozirgi fan-texnika rivojining ta'siri o'quvchilardan o'qishga va mehnatga ongli munosabatda bo'lishni talab etmoqda. Shu maqsadda respublikamizdagi ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar orqali ta'limtarbiyani tubdan o'zgartirish, samarali an'anaviy uslublarni saqlab qolgan holda yangi uslublarni yaratish, ilg'or o'qituvchilarning tajriba-sinov ishlari orqali amaliyotga qo'llash kabi qator ishlar amalga oshirilmog'da. Ayni vaqtda sinfdagi o'quvchilar o'zlashtirishining sifati, sinfdan tashqari ishlarning uyushtirilishi maktab va oilaning aloqasini mustahkamlash, o'qituvchilarning bolalarga nisbatan qo'yadigan talablarida birlik bo'lishini ta'minlashi kabi muhim vazifalarni hal etish uchun javobgar shaxs bo'lishini sharoitning o'zi talab qiladi.

Tajribali maktab rahbarlari o'quvchilarni har tomonlama kamol toptirish uchun o'qitishda fanlararo aloqalarni amalga oshirish, og'zaki guruh yoki yakka suhbatlarni ustun qo'yish, suhbatlarda kitobxonlar ichki dunyosini bilish kabi imkoniyatlardan foydalanishni yaxshi yo'lga qo'ya olgan. Prezidentimiz aytganlaridek, "Kelajagimiz yoshlar qo'lida..". Darhaqiqat, bugungi mashaqqatli mehnatimizning mahsulini kelajak ko'rsatadi. Bugungi kunda iqtidorli, iste'dodli yoshlarimiz ham kam emas. Faqat biz ularni dars jarayonida, darsdan tashqari tadbirlarda, to'garak mashg'ulotlari mobaynida aniqlab olishimiz va ularning qiziqishlarini inobatga olishimiz, to'g'ri yo'l yo'riqlar ko'rsata olishimiz kerak.

Maktab o'quvchilari orasida iqtidorli bolalarni saralash, ular bilan ishlash, qiziqishlari, qobiliyatlarini o'rganish, iqtidorlikni rivojlantirish mamlakatimizda kadrlar tayyorlashning dolzarb va katta istiqbolli yo'nalishlaridan biri – o'sib kelayotgan yosh avlod orasidan iste'dodli, zukko bolalarni saralash va faolligini oshirish, ularning zamonaviy maktablarda boyitilgan, mazmunli dasturlar asosida o'qitish, ularga keng imkoniyatlar yaratib berish va tez fursatda xalq xo'jaligining turli sohalari uchun malakali mutaxassislarni yetishtirishdir. Shunday ekan, ta'lim muassasalari o'quvchilari orasidan asosli ravishda iqtidorlilarni layoqati, qobiliyati va qiziqish yo'nalishlariga qarab u yoki bu sohaga, kasb-hunarga to'g'ri yo'naltirish har bir o'qituvchining, psixologning, maktab rahbarining oldida turgan eng asosiy dolzarb vazifalardan biridir. Iqtidorli bolalarni saralash va ularning bilim olishlarini to'g'ri tashkil etishda yechimini topish kerak bo'lgan muammolar talaygina. Bu muammolarni bartaraf etish uchun, eng avvalo, rahbar kadrlar o'z faoliyatiga tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqib, amaliyotga joriy etmog'i pedagog kadrlar bilan samarali ishni tashkil qilmog'i lozim. Unda har bir pedagog, ota-ona va tarbiyachi boladagi iste'dodni ko'ra bilishi va his eta olishi lozimligi bo'yicha yo'riqnomalar berilishi, unga amal qilinishi talab etiladi. Buning uchun esa, ular iste'dodli va iqtidorli bolaning individual psixologik va fiziologik xususiyatlari haqida umumiy ma'lumotga yoki tasavvurga ega bo'lishlari shart.

Shu o'rinda maktabda bilim olishga intilayotgan iqtidorli bolalar bilan olib borilishi lozim bo'lgan ishlar haqida qisqacha to'xtalib, ularga xos bo'lgan ba'zi bir psixologik-fiziologik xususiyatlarni ko'rsatib o'tish lozim. Iqtidorli bolalarning o'ziga xosligi nimada? Iste'dodning ilk ko'rinishi bolaning yoshlik chog'idanoq namoyon bo'la boshlaydi. Bu – bolada nutqning erta paydo bo'lishi va juda ko'p bo'lgan lug'at boyligidir. Ular tevarak-atrofdan sodir bo'layotgan voqeliklarga qiziquvchan bo'ladi. Mutaxassislarining e'tirof etishlaricha, iste'dodli bolalarning xotiralari juda yaxshi rivojlangan bo'lib, ularda uzoq muddatgacha bo'lib o'tgan voqea-hodisalarni, ko'rgan-bilgan narsalarini eslab qolish va kerak paytda uni yana qayta xotirada tiklash imkoniyatlari kengdir. Iqtidorli bolalarni o'rganishimiz va aniqlashimiz uchun, avvalombor, "Iqtidorli bola bilan ishlash" metodikalarini to'liqligicha o'rganib chiqib qo'llash zarur. O'qituvchi iqtidorli bolalarni uylariga borib, ularning qo'shnilar, ota-onalari va bolaning o'zi bilan suhbat o'tkazishi zarur va berilgan savollarga javoblar olinishi lozim. Olingan natija qayta ishlab chiqilib, undan bolaning rivojlanishiga kerak bo'lgan omillar aniqlanadi.

Iqtidorli bolalar bilan maxsus ishlar olib borish, qobiliyatli o'quvchilarni kelajakda o'z Vataniga, xalqiga foyda keltiradigan, uning nomini butun jahonga tanitadigan, olimlar, sportchilar, davlat arboblari, siyosatchilar sifatida tarbiyalab voyaga etkazishga imkon beradi. Iqtidorli bolalar qobiliyatlarini yuzaga chiqishi uchun harakat qilish va ular bilan muntazam ishlash bugungi kunda nafaqat pedagoglar, balki mahalla, oila va maktab rahbarlarining ham asosiy vazifalaridan biri bo'lmog'i lozim.

Ma'lumki, keyingi o'n yil ichida ta'limni isloh qilishda, milliy mustaqillik prinsiplari va xalqning boy intellektual merosi, umumbashariy qadriyatlarning ustuvorligi asosida ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish, ta'lim olishda, shuningdek, bolalar va yoshlarni ma'naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda jamoat tashkilotlari, mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirish ishlari jadal sur'atlar bilan olib borilmoqda.

Yoshlarning intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantirishning maqsadi:

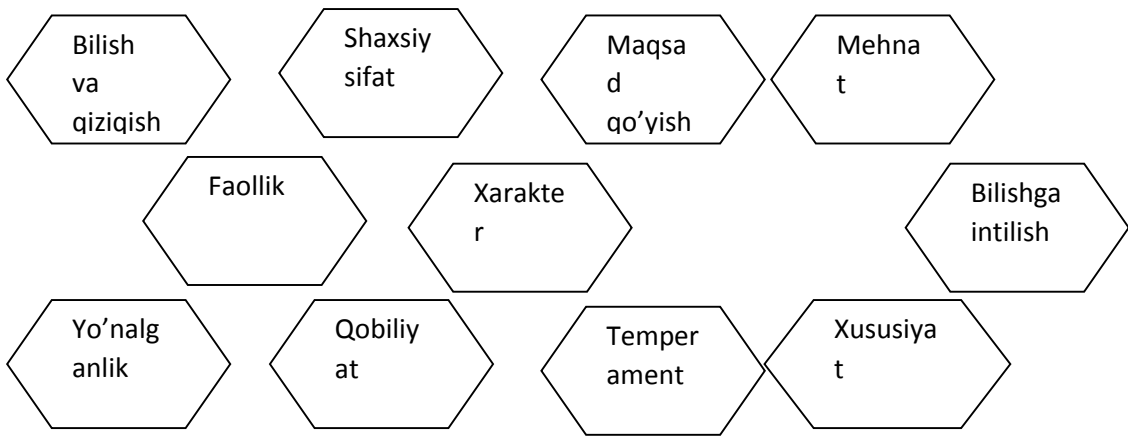
- yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va uni muhofaza qilishdan iboratdir;
- ilm-fan va davlat hokimiyati hamjihatligidagi sa'y-harakati, shuningdek, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, intellektual zaxiralarni muhofaza qilish va rivojlantirish;
- intellektual ijodiy salohiyatni rivojlantirish ishlarini tartibga solish;
- yoshlarning intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi psixologikpedagogik tashkiliy-uslubiy asoslarini yaratishdan iborat.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni belgilab olish lozim:

- iqtidorli o'quvchi-yoshlarni izlash mexanizmi, psixologik-pedagogik, tashkiliyuslubiy asoslarini yaratish borasidagi kamchiliklarni aniqlash.
- intellektual ijodiy salohiyatni oshirishda tarbiya jarayonining xususiyatlarini o'rganish;
- yoshlarning mustaqil faoliyat turlarini o'rganish;
- yoshlarning ma'naviy intellektual ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish manbalarini yaratish;
- yoshlarning intellektual ijodiy salohiyatini oshirish usullarini ishlab chiqish;
- yoshlarning intellektual ijodiy salohiyatini nazariy va amaliy jihatdan o'rganib chiqish;
- fanning turli sohalaridagi mutaxassislar intellektual salohiyatini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish;
- ta'lim menejmenti sohasida innavatsion takliflarni;
- bo'lajak rahbar kadrlarning intellektual salohiyatini oshirish va ko'maklashuvchi (xorijiy) yuridik malakani o'rganish va me'yoriy-huquqiy mexanizmlarini joriy etish.

Bugungi kunda olib borilayotgan ijodiy intellektual salohiyatni rivojlantirishga oid barcha ishlarning sifat samaradorligi talab darajasida emas. Talim tizimidagi talablardan kelib chiqib, o'quvchilarning tahsil olishi davomida intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantirish ishlarini muvaffaqiyatli olib borish zarur. Bu esa, tarbiya jarayoniga psixologik-pedagogik texnologiyalarni qo'llashni, zamon talabi darajasida mutlaqo yangi tarbiya tizimini yaratishni talab qiladi. O'quvchilarga yo'naltirilgan tarbiya tizimi o'qituvchidan yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda tarbiya uslubiyotlariga alohida munosabat bilan yondashishni, uslubiyatni hamda mavjud holatni to'liq o'rganishni, jarayonga ijodiy muhitni olib kirishni taqozo etadi. Buning uchun har bir o'quvchining kundalik ish faoliyatini kuzatishimiz va har bir o'quvchining psixologik dunyoqarashi bo'yicha ma'lum xulosalarga ega bo'lishni maqsad qilib qo'ymog'imiz lozim.

Faoliyat turlari:

Yoshlarning umumiy faoliyat turlarini birma-bir o'rganmasdan turib ularning ijodiy salohiyatiga baho bera olmaymiz. Chunki o'quvchi o'rganilayotgan fanni "a'lo" va "yaxshi" o'zlashtirishiga qarab, uning iste'dodini baholashimiz ham noto'g'ri uslubdir. Ma'lumki, bir yo'nalishni chuqur o'zlashtirib, tor mutaxassislik doirasida "a'lo" bo'lib, ixtisosligi bo'yicha o'qitilayotgan fanlarni yaxshi o'zlashtira olmasligi mumkin.

Buning uchun barcha ta'lim maskanlarida tahsil berayotgan ustozlarimiz o'z shogirdlarining ijodiy salohiyati va mahoratini rivojlantirish uchun ularning intellektual sifatlarini o'rganishlari zarur bo'ladi:

- kuzatuvchanligi, dars jarayonida har bir fikrning mazmuniga e'tibor berishi;
- mantiqiyliqi, o'zaro suhbat jarayonida mantiqiy fikr ayta olishi;
- ijodkorligi, jumboqlar yechimini topishi, yozma bayonoti;
- demokratik erkin fikr yurita olish mahorati, adolatliligi;
- kuzatish orqali fikrini asoslab berishi;
- o'z fikrini o'zgartirmaslik darajasi;
- o'z ustida ijodiy ish olib borish qobiliyati;
- kundalik yangiliklardan xabardorligiga e'tibor qaratiladi.

Yoshlarning intellektual sifatlarini o'rgangan holda ular bilan muntazam ish olib borish uchun ta'lim jarayonida yuqorida zikr qilingan usullardan foydalanishni nazarda tutish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, har bir ta'lim maskanida o'tkaziladigan ta'limiy tadbirlar, tanlov va musobaqalar ham yoshlarning ilmiy va ijodiy intellektual salohiyatini oshirishga juda katta yordam beradi. Buning uchun har bir ustoz o'zi tanlagan shogirdining mahoratini oshirib borish uchun barcha usullarni qo'llay olishi, o'quv maskani ma'muriyati tomonidan tashkil etilayotgan tadbirlarni o'z vaqtida muntazam o'tkazilishini o'rganib borishi lozim. Insonning kamol topish jarayonini faqat irsiyat, ijtimoiy muhit va ta'limtarbiyaga bog'lab o'rganish, talqin qilish ham haqiqatga unchalik to'g'ri kelmaydi. Chunki ijtimoiy taraqqiyotda shaxsning o'zi ham faol ishtirok etadi. Shuni ta'kidlash joizki, ijtimoiy muhitda ta'lim-tarbiyaga shaxsning o'zi faol ishtirok etgandagina uning tug'ma layoqatini uyg'otadi, iste'dod, qobiliyatlarini o'stira oladi.

Fanlarda o'zlashtira olmagan o'quvchilarni qobiliyatsiz deyish xato, o'qituvchining birinchi galdagi vazifasi – har bir o'quvchining yosh va psixologik xususiyatini chuqur o'rganish, uning qiziqishi va istaklarini aniqlash, ularni hisobga olgan holda pedagogik chora-tadbirlarni ko'rishdir. Umuman, pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilgan har qanday faoliyat bola shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy hamda irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kaldibekova A., Xodjayev B. Pedagogik aksiologiya. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. 49-50-b.
2. Mardonov Sh. Pedagogik ta’lim tizimida talimiy qadriyatlardan foydalanish. // Xalq ta’limi. – T., 2005. №6. 24-28-b.
3. Бондаревская Е.В., Кульневич СВ. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999.– С. 50.
4. Занина Л.В., Меньшикова Н.П. Основы педагогического мастерства.– Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – С. 239.
5. Джураева Б.Р. Формирование педагогической культуры будущих учителей в процессе профессиональной подготовки при изучении дисциплин педагогического цикла: Дис. ... канд. пед. наук. – Т., 2002. – С. 48.
6. Daniyarov. B.X, Asadov. Y.M, Zokirov. I.I.larning umumiy tahriri ostida. Ustoz va shogirdga eslatma. – T., 2010.
7. Qurbonov. Sh, Seyithalilov. E. Ta’lim sifatini boshqarish. – T.: “Turon-Iqbol”. 2006.
8. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. –T., 1999.
9. Jabbor Usarov. (2019, June). Using Teaching Methods for Development Pupil Competencies. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 15(1), 272-274.
10. Jabbor Eshbekovich Usarov. (2017). Formation Competence at Pupils as the Factor of Increase of Education’s Efficiency. Theoretical & Applied Science, 53(9), 79-82.
11. Mukhamedov Gafurdjan Isroilovich, & Usarov Djabbar Eshbekovich. (2020). Technologies for the Development of Competencies in Physics in General Secondary Education using Multimedia Resources. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering, 9(3), 2677 - 2684.
12. Usarov Jabbor Eshbekovich, Eshnayevo Nortojo Jumayevich, and Kodirov Ikrom Davronovich. (2020) “Problems of formation of learning motives in pupils”, IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 5, no. 8, p. 6,
13. Usarov Jabbor Eshbekovich, Eshnayevo Nortojo Jumayevich, and Haydarova Surayyo Abdusalomovna. . (2020) “Defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution”, IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 5, no. 8, p. 6.
14. USAROV J. E. INKLYUZIV TA’LIMNING NAZARIY VA KONTSEPTUAL MASALALARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – T. 1. – №. 02. – С. 37-46.
15. Usarov J.E. O'quvchilarning malakasini shakllantirish Ta'lim samaradorligini oshirish omili sifatida // Nazariy va amaliy fan. - 2017. - T. 53. - №. 9. - S. 79-82.
16. Усаров, Жаббор Эшбекович. "ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ." Theoretical & Applied Science 9 (2017): 79-82.
17. Ravshanov, J. F. "Importance of classification of historical terms and concepts." (2020): 461-464.
18. Равшанов, Жамшид Файзуллаевич. "НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ РАБОТЫ С ПОНЯТИЯМИ И ТЕРМИНАМИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ." Science and Education 1.Special Issue 4 (2020).
19. Ravshanov J. F. The importance of working with terms and concepts in teaching history. – 2020.

20. Ravshanov J. F. Some methods of working with historical concepts in history lessons //Международная научно-рецензируемая онлайн конференция «Современная психология и педагогика: проблемы, анализ и результаты. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 439-443.
21. Абдухамидов С. М. и др. РОЛЬ НАРОДНОГО ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЁЖИ //INTERNATIONAL INNOVATION RESEARCH. – 2017. – С. 374-376.